

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 421-430.
Geliş Tarihi-Received: 27.03.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 25.04.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1271928

Türk Masallarında Büyücülerin veya Şamanların Karakteristik Özellikleri

Characteristic Features of Magicians or Shamans in Turkish Tales

Şahin BÜTÜNER*

Öz

Büyü, sihir ve fal gibi uygulamalar, geçmişten günümüze birçok toplumun inancında ve kültür dünyasında yer almıştır. Büyü ve fal, insanoğlunun iradesi dışında gerçekleşen olayları ve durumları kontrol etmek için kullandığı yöntemlerdir. Bu inanış ve uygulamalar, arkaik dönemlerde toplumsal ihtiyaçtan ötürü ortaya çıkmış ve Şamanizm ve şaman kavramları bağlamında Türklerin mitolojik inanış dünyasında çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Türk mitolojisinde şamanın hastalıkları tedavi etme işlevi en belirgin karakteristik özelliğidir. Bunun dışında şaman; çeşitli zorluklarla başa çıkma, savaşlarda üstün gelme, insanların hayatına müdahale etme, gelecekte haber alma gibi amaçlarla fal ve büyü uygulamalarına başvurmuştur. Şamanlara ait bu karakteristik özellikler, günlük yaşam içinde çok yaygın bir şekilde kullanılmış ve bu kullanımlar bazı özelliklerini yitirerek birkaç işlevde masallarda da yer almıştır. Türklerin kolektif hafızasını yansıtan masal türünün icra edildiği dönemlerde fal, büyü ile ilgili toplumun inanışları ve bunların dini-mitolojik durumu masallar üzerinden değerlendirilmiştir. Büyü ve fala olan inanç, mitolojik bir durumdur. Bu nedenle bu çalışmada masallarda yer alan fal ve büyü ile ilgili çözümleme mitoloji çözümleme yöntemlerinden biri olan teolojik çözümleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu teoriye göre, mitin din ile doğrudan ilgisi vardır. Arkaik dönemdeki büyü ve fal ile ilgili uygulamalar dini ve mitolojik uygulama biçimleridir. İnsanoğlu kendi ihtiyacı ve çıkarı doğrultusunda büyü ve fala inanmış; hayatını istediği şekilde kontrol altına almaya çalışmıştır. Şamanın karakteristik özellikleri masallarda hastaları iyileştirme, bitki veya hayvana dönüştürme ve gelecekte haber verme işleviyle devam etmiştir.

Anahtar sözcükler: Masal, şaman, büyü, fal.

Abstract

Practices such as magic, sorcery and fortune telling have taken place in the beliefs and cultural world of many societies from past to present. Magic and fortune telling are the methods that human beings use to control events and situations that take place against their will. These beliefs and practices emerged due to social need in archaic periods and diversified and developed in the mythological belief world of the Turks in the context of shamanism and shaman concepts. In Turkish mythology, the shaman's function in treating diseases is its most distinctive characteristic. Other than that, the shaman; He resorted to fortune telling and magic practices for purposes such as coping with various difficulties, prevailing in wars, interfering in people's lives, and receiving information from the future. These characteristics

* Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, e-posta: sahin.butuner@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3801-7786.

of shamans were widely used in daily life, and these uses lost some of their characteristics and appeared in fairy tales in several functions. In the periods when the fairy tale genre reflecting the collective memory of the Turks was performed, the beliefs of the society related to fortune telling, magic and their religious-mythological situation were evaluated through fairy tales. Belief in magic and fortune telling is a mythological condition. For this reason, in this study, the analysis of fortune telling and magic in fairy tales was made by using the theological analysis method, which is one of the mythology analysis methods. According to this theory, myth has a direct relationship with religion. The practices related to magic and fortune telling in the archaic period are religious and mythological forms of practice. Mankind believed in magic and fortune in accordance with its own needs and interests; he tried to control his life the way he wanted. The characteristic features of the shaman continued in fairy tales with the function of healing the sick, transforming them into plants or animals, and foretelling the future.

Keywords: Fairy tale, shaman, magic, fortune.

Giriş

Mitoloji, din ile doğrudan ilişkilidir. Büyünün de din ve mitoloji ile doğrudan bağlantısı vardır. Eski Türk inancında büyü ve fal uygulamalarını yapan kam veya şaman adı verilen insan, bir din adamıydı. Büyü eski Türkçede din adamı anlamına da gelmiştir. Tanyu'nun araştırmalara göre, büyü eski Türk dilinde sihirbaz, din adamı anlamlarına gelirken zamanla akıllı, bilgin, bilge anlamlarında da kullanılmıştır (1992, s. 501). Arkaik dönemden günümüze büyü, sihir ve din kelimeleri ile yan yana durmuştur. Büyünün din ve mitoloji ile ilişkisi vardır. İnsanoğlu arkaik dönemlerden itibaren olağanüstü olayları anlamlandırma sürecinde mitolojik düşünceler öne sürmüşler ve bunlar bir inanış biçimi olarak din ile bağlantılı yapılar oluşturmuştur. Bu bağlamda masallarda tespit edilen büyü ve fal ile ilgili uygulamalar teolojik mitoloji çözümleme yöntemi üzerinden değerlendirilmiş. Özellikle Joseph Campbell ve Mircea Eliade teolojik okuma yöntemini kullanan önemli bilim adamları olmuşlardır. Bu çözümleme yöntemine göre, masal gibi sözlü anlatılar içerisinde mitolojik hikayeler bulunmaktadır ve bu mitolojik hikayelerde yer alan dinsel gerçeklikler belirlenmelidir. Mit, arkaik dönemlerdeki insanların inançlarının toplamıdır. Anlatılarda yer alan şaman ile ilgili mitolojik özellikleri tespit etmek ve buradaki inanış sistemlerinin anlamlandırmak teolojik okuma ile mümkündür.

Çalışmanın konusunu oluşturan unsurlarından biri olan masallar, içerisinde hayali unsurlar bulunduran sözlü anlatılardır. Masallarda her ne kadar hayali unsurlar bulunsa da içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel hayatı ve inanç biçimlerine dair izler de bulunmaktadır. Bu çalışmada Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik*, Eflatun Cem Güney'in *Masallar*, Nuri Taner'in *Yalova Masalları*, Saim Sakaoğlu'nun *Gümüşhane ve Bayburt Masalları* ve Bilge Seyidoğlu'nun *Erzurum Halk Masalları Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmalarında profesyonel olarak derlenen toplam iki yüz otuz iki masal üzerinden bir doküman analizi yapılmıştır.

Büyü ve fal gibi yöntemler, kökeni animizme kadar dayanan, kötü ve iyi ruhları kontrol altına almak amacıyla kullanılan bir yöntem olmuştur. Eski Türk inancında şaman/kam geleneğinden beri var olagelen büyü ve sihrin hasta insanları tedavi etmek, insanların hayatını yönlendirmek, gelecekte olacak olaylar ile ilgili fikir sahibi olmak, çeşitli mücadeleleri kazanmak gibi inanış bağlamında çeşitli işlevleri vardır. Bu bağlamda şaman ile masallarda yer alan büyücüler arasında bir bağ vardır. Hatta şaman, halk dilinde büyücü anlamına gelmektedir. Şaman kelimesi geçmiş dönemlerde büyücü, sağaltıcı, sihirbaz ve kâhin kelimelerinin yerine kullanılan bir kelime olmuştur ve büyüsel yeteneklere sahip olan tüm kişiler için şaman kelimesi kullanılmıştır (Perrin, 2003, s. 17). Şaman; bir büyücü, bir kâhin, bir hekim ve bir din adamı olarak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermiş sosyal statüsü olan bir karakterdir.

Büyü, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden beri var olagelen ve insanoğlunun kendi menfaatleri doğrultusunda çeşitli gizli güçleri kullanarak yaptığı çeşitli eylemlerdir. Büyü ile ilgili bilim adamlarının çeşitli tanımları olmuştur. Örnek'e göre büyü, "Bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da zarardan korunmak için bir takım gizli güçleri kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacı güden işlemlerin tümüdür" (1995, s. 135); Sharpe ise büyüü "gizli güçleri bulunduğu inanılan nesnelere kullanarak ya da doğada bulunan güçlerle ilişki haline girerek, onları etki altına alıp olayların akışını değiştirebilmek için korunma, kaçınma, fayda sağlama ya da zarar verme amacıyla yapılan bireysel veya toplumsal olarak gerçekleştirilen eylemler" (2000, s. 7) olarak tanımlamıştır; Malinowski için ise büyü "tekil, özel bir kudret, türünde tek, yalnız insanın içinde bulunan, yalnız büyü sanatıyla serbest bırakılabilen, kendini sesiyle ifade eden ve ayinin uygulanması yoluyla aktarılan güç" (1990, s. 65) anlamına gelmektedir. Büyü ile ilgili yukarıda yapılan tanımların ortak özelliği büyüün olağanüstü bir güç olmasıdır. Büyü yapacak olan kişi ya bu gücü kullanarak ya da olağanüstü gücü bulunan varlıklardan yardım alarak hayatın döngüsünü değiştirmeye çalışmaktadır.

Büyü kelimesi yerine efsun kelimesi de kullanılmaktadır ama çeşitli bilim adamları büyü ve efsun kelimesi arasında farklar olduğunu dile getirmektedir. Beydili'nin efsun ile ilgili yaptığı tanıma göre büyü ve efsun aynı işlemlerdir ve bunların kökeni mitolojiye dayanmaktadır. Efsun, mitolojik ve arkaik özellikleri bulunan, din içinde süreklilik gösteren bir unsur olduğu için çok eski dini-mitolojik bir düşüncedir (Beydili, 2015, s. 190). Eski Türkçede efsuna arviç, arbag, arbav veya arbiş denmiştir ve bu kelimeler ruhları aldatmak, dalkavukluk etmek anlamlarına gelir (İnan, 1986, s. 145). Eski Türklerde arbavcılar, efsun yapan kişilerdir ve kamlardan ayrılırlar. Arbavcılar da tıpkı kamlar gibi hasta insanları tedavi eden efsunculardır. Efsunu veya büyüü yapan kişilerin ortak karakteristik özelliği olağanüstü yöntemlerle inanç bağlamında çeşitli mitolojik ritüelleri uygulayarak hastaları iyileştirebilmektir.

Fal, temeli geçmiş ve gelecekle ilgili bilgi edinme amacıyla yapılan uygulamalara dayanmaktadır. Fal, Arapça bir kelimedir. Fal, çeşitli araçlarla gelecekte haber vermek amacıyla yapılan uygulamalardır. İslam Ansiklopedisi'nde, fal "Uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge; Batı dillerinde umumiyetle 'gelecekte haber verme (kehanet)' anlamında; genelde ya bazı alet ve vasıtalarla ya da bazı yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zamanla ve gelecekle ilgili yorumlar yapma işi" (1995, s. 134) anlamlarına gelir. Eski Türk dilinde fal, "ırk" sözcüğü ile ifade edilmiştir. *Divan-ı Lügat-it Türk* adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut "ırk" sözcüğünü "falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek" (2013, s. 142) anlamlarına geldiğini belirtir. Develioğlu falı "Uğur, talih, deneme, kahve fincanına, iskambile bakmak gibi bir takım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme" (2003, s. 250) şeklinde tanımlar. Fal ile ilgili yukarıdaki tanımların ortak noktası geçmiş ve gelecek hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla yapılan eylemler olmasıdır.

Fal da büyü gibi insanlık tarihinin çok eski dönemlerine dayanır. İnsanoğlu doğaüstü güçleri kontrol altına alamadığı zaman bu gizil güçlere başvurarak hayatı kontrol alma umuduyla birtakım uygulamalar yapmıştır. Büyü ve fal uygulamasının çıkış noktasında hayatı kontrol altına alma isteği vardır ve bu nedenle doğaüstü olduğuna inanılan güçlerden ve varlıklardan yararlanarak büyü ve fal uygulamaları icra edilmiştir. Beydili'nin de ifade ettiği üzere, fal tarihi çok eski mitolojik dönemlere dayanan bir uygulamadır ve fal uygulaması insanın geleceği hakkında, insanın kaderi hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla doğaüstü güçlerden yararlanmaktır (2005, s. 211). Bu nedenle büyü ve falın kaynağı mitolojik bir kökene dayanmaktadır. Büyü ve fal mitolojik

uygulamalardır. Eski Türk inancında bu uygulamaları şamanlar yapmaktadır. Şamanlar, hastaları iyileştirmek için, gelecekte haber vermek için büyü ve fala başvurmuştur. Eski Türk inancında bir din adamı olan kam, fal ve büyü ile ilgili uygulamalar yapmıştır. Kam yeri geldiğinde gelecekte çeşitli haberler vererek halka yol göstermeye çalışmıştır.

Dünyada ve Türkiye’de büyü ve fal gibi uygulamalar farklı şekillerde yapılmaktadır ve bunların mitolojik bir kökene sahip olduğu görülmektedir. Orta Asya’da avcı toplayıcı kültür döneminde Şamanizm inancına bağlı olarak büyü ile ilgili pratikler şamanlar aracılığıyla icra edilmiştir ve bu icralar mitolojik bir karakter göstermektedir. Şamanizm, bilim adamları tarafından bir din veya esrime tekniği olarak değerlendirilmiştir. Eliade, Şamanizm’i bir esrime tekniği olarak değerlendirmiş ve Şamanizm’in hem bir büyü hem de bir din olacağını ifade etmiştir (1999, s. 16). Roux ise Kaşgarlı Mahmud’un yaptığı araştırmaları örnek göstererek kam kelimesinin şaman kelimesi ile aynı olduğundan bahsetmiş; kam kelimesi kâhin anlamına gelir, kamın görevi fal açmak ve büyü yapmaktır (2011, s. 118). Eliade’nin Şamanizm’i bir din ve esrime tekniği olarak değerlendirmesi ve Kaşgarlı Mahmud’un şamanı kâhin ve büyücü olarak değerlendirilmesi şamanın büyücülük ve kâhin olma durumu ile ilgili karakteristik bir özellik olarak güçlü bir inanış biçimi oluşturduğunu gösterir.

Mitolojik inanışa göre şamanlar, Tanrı tarafından yeryüzüne insanlara yardım etmesi için görevlendirilmiş varlıklardır. Yeryüzündeki kötü ruhlu varlıklara karşı insanlığı korumak için görevlendirilmişlerdir. Eliade’nin verdiği bilgilere göre, Buryatların inanışında Tanrı, kötü ruhların taşıdığı hastalıklara ve ölüme karşı insanları koruması için yeryüzüne şamanları göndermiştir ve Yakutların inanışında aynı dini düşünce yer almaktadır (2003, s. 24). Eski Türk inanışında bir insan hastalandığı zaman kötü ruhlu bir varlığın insana zarar verdiğine inanılırdı ve bu hasta insanları tedavi etmek için şamanlar çağırılırdı. Şamanlar çeşitli fal ve büyü uygulamaları ile kötü ruhları insandan uzaklaştırmaya çalışırdı.

Masallardaki büyücüler ve remilciler, mitolojik inanışta şamanların karakteristik özelliklerini devam ettirmektedirler. Şamanlar; hastaları tedavi eden, bitki ve hayvana dönüşen veya dönüştüren, gelecekte haber veren karakteristik özellikleri ile masallarda da devam etmektedir. Şaman hem sihir yapma hem de hastalıkları iyileştirme özelliğiyle toplumsal hayatta önemli işlevler üstlenmiştir. Şaman, kem bir sihirbaz hem de bir hekimdir. “Şamanın hastalıkları sağalttığına ve ilkel ve çağdaş sihirbazlar gibi mucizeler gösterdiğine inanılır.” (Eliade, 1999, s. 22). Şaman olağanüstü özellikleri ile diğer insanlardan ayrılır. Tanrı tarafından kendisine armağan edilen olağanüstü güçler vardır. “Hastalık, ölüm, evlenme, hava durumu gibi hadiseler esnasında işleri düzenleyen ve yol yordam bilen, efsun kabiliyetine sahip bir kişidir.” (Harva, 2015, s. XXII). Geçmişten günümüze insanların kriz anlarında ortaya çıkarak onların hayatlarını yeniden düzenleyen büyücü ve şamanlardır. İnsanoğlu, olağan bir şekilde problemlerin üstesinden gelemediğinde olağanüstü inançlara yönelerek büyücünün veya şamanın olağanüstü gücünden yararlanmak istemiştir ki bu tabii bir yöneliştir ve toplum bu güce veya inanışa ihtiyaç duymuştur.

Mitolojik inanışa göre, insanlara yardım etme amacıyla Tanrı tarafından şamanlara verilen olağanüstü güçler gün geçtikçe azalmıştır. Mitolojik inanışta birçok olağanüstü özelliğin Tanrı tarafından şamandan zamanla geri alındığına inanılmaktadır. Eliade, şamanın birtakım özel kabiliyetlerini şu şekilde sıralamıştır: “Büyü hünerlerinin sergilenmesi, başka bir dünyanın, tanrıların ve büyücülerin masalsı dünyasının, her şeyin mümkün görüldüğü, ölümlerin hayata döndüğü, yaşayanların ölüp yeniden dirildiği, insanın bir anda gözden kaybolup yeniden belirebildiği, doğa yasalarının iptal edildiği, belli bir doğaüstü özgürlüğün parlak bir biçimde yansıtılıp, mevcut kılındığı bir dünyanın

perdesini kaldırır.” (Eliade, 2003, s. 29). Eliade'nin burada verdiği özelliklerden araştırmanın konusu olan büyü ve fal ile ilgili uygulamalara değinilmiştir ve bu özellikler aşağıda örneklendirilmiştir.

Büyü ile Hasta İnsanları Tedavi Etmek

Masallarda genellikle hastalanan padişahın kızının veya oğlunun hastalanma sebebi remilciler veya falcılar aracılığıyla öğrenilmektedir. Hastalanan kişinin hastalığının sebebini öğrenmek için falcılara ve büyücülere başvurulmaktadır. Masallarda efsun, büyü, fal bakma gibi davranışlar genelde hastalanan bir kahramanı iyileştirmek amacıyla kullanılan bir motiftir. Efsun, büyü ve fal bakma eski Türk inanış sisteminde de yapılan uygulamalardandır. İnan'ın Yusuf Has Hacıb'den elde ettiği bilgilere göre, “*Kutadgu Bilig*'de kamlar ile doktorlar hastaları iyileştirmesi nedeniyle faydalı insanlar olarak görülmüş aynı zamanda kamlar efsuncu insanlar olarak gösterilmiştir ve kamlar çeşitli muskalar yazarak hastaları iyileştirmiştir” (İnan, 1986, s. 72-73). Eski Türk inancında hasta insana kötü ruhlu varlıkların veya şeytanın musallat olduğuna dair bir inanış bulunmaktadır. Kam, çeşitli muskalar yazarak bu kötü ruhlu varlıkları hasta insandan uzaklaştırarak hastayı tedavi etmiştir.

Gelincik Günü masalında Germen beyinin oğlu rahatsızlanmış. Germen Beyi ne yaparsa yapsın oğlunu bir türlü iyileştiremez. Beyin aklına büyücüler, remilciler gelir. Oğlunu ancak onların iyileştireceğine inanır ve memleketin dört bir tarafına haber salar. Bey, oğlunu iyileştirmek için dünyadaki bütün cinci, sihirbaz, efsuncuyu çağırır. Masalda insanın hastalığından duyulan korkuyu yenmek ve insanın hastalığının iyileşeceğine dair umut büyüde ve falda görülür. Malinowski, büyüün işlevinin insanın iyimserliğini ayin haline getirmek olduğunu ve büyüün insan için güvenin kuşkudan, direncin karasızlıktan, iyimserliğin karamsarlıktan daha değerli olduğunu ifade eder (1990, s. 79). Büyü, umudun korkuyu yenmesine duyulan inancın sonucu yapılan bir uygulamadır. Masalda padişahın oğlunun iyileşmemesi nedeniyle hissedilen karamsarlık büyü ile yok etmeye çalışmaktadır. Büyü ve sihir ile karamsarlık yerini iyimserliğe bırakmaktadır.

De sen ana ol de sen baba ol da dayanabilirsen dayan! Germen beyinin önüne düşmüş. Boşa koymuş, dolmamış; doluya koymuş, almamış; oğlunun derdinden deli divane olası gelmiş. Nihayet kendisi mi akıl etmiş; yoksa fikrine bir giren mi olmuş, ne olmuşsa dört bir yana haber üstüne haber salmış ki:

“Şu benim oğlumun derdini kim anlar, dermanını kim bulursa ahretine karışmam ama evvel Allah dünyalığını tutarım, dilesin benden dilediğini!” diye.

Dünyada cinci, sihirbaz, efsuncu, düzenbaz kalmamış, gelip toplanmış. Bey oğlunun sağına geçmişler, soluna geçmişler, allem etmişler, kalem etmişler, nafile. Bir çift sözü bile çekip ağzından alamamışlar. (Güney, 1992, s. 75-76).

Şamdan Kutusundan Çıkan Kız masalında hastalanan şehzadeyi iyileştirmek için doktorlar, büyücüler gelmiş. Masalda hastalanan şehzadeyi iyileştirmek için tıp biliminden faydalanmanın yanı sıra mitolojik inanıştan da yararlanarak büyü uygulamasına da başvurulmuştur. “Bir hastalık söz konusu olduğunda, şamanın görevi, öteki dünyanın hastasının ruhunu özgür bırakmasını ya da hastasının bedenine girmiş kötücül unsurların atılmasını sağlamaktır.” (Perrin, 2003, s. 16). Masallarda hastalanan insanları tedavi etmek amacıyla gelen büyücüler, şamanların karakteristik özelliklerinden biri olan hastalığın nedenini bilir ve hastayı belirli ritüellerle tedavi eder.

Masalın icra edildiği dönemde büyüün hasta insanları iyileştirdiğine dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. Aynı zamanda büyü uygulamasının başarılı olmasında da

toplumun ve bireyin buna istisnasız güvenmesi, inanması ve tam olarak uygulaması gerekmektedir. Strauus'a göre, büyü'nün etkili olması ona inanılmasına bağlıdır (1983, s. 34). Büyü sürecinde üç aşamalı bir inanç oluşur. Öncelikle büyücü yaptığı uygulamalar inanacak daha sonra tedavi olan kişinin büyücüye inanması ve en son da toplumun ve ortamın buna inanması gerekir.

Ertesi gün şamdanı istemişler. Şamdan gönderilmiş:

“Niye böyle is pas içinde?” diye sormuşlar.

“Düştü.” demişler.

Şamdan yerine konulmuş.

Aradan günler geçmiş. Savaş sona ermiş. Şehzade geri dönmüş. Saraya gelir gelmez hemen odasına çıkmış. Şamdanı o halde görünce deliye dönmüş, sormuş:

“Yandı, ancak bu halini kurtardık.” demişler.

Şehzade çok üzülmüş, üzüntüsünden yataklara düşmüş. Hiç kimseyle konuşmamış. Doktorlar gelmiş, büyücüler gelmiş ama şehzade ağzını açıp bir tek kelime konuşmamış. Gün geçtikçe şehzadenin sağlığı kötüye gitmiş. (Taner, 1995, s. 102).

Doktor veya büyücü hastayı tedavi etmek için önce hastalığın sebebini öğrenmek zorundadır. Orta Asya'da ise bu sebep bellidir. İnanca göre, hastalanan insanların canının kaçırıldığına inanılmaktadır. Eliade'nin verdiği bilgilere göre, Orta Asya'da hastalanan insanın canı kaçırılmıştır ve hastalanan insanı iyileştirmek için şaman kaçırılan canı bulup hasta olan insanın bedenine yeniden koyarak hastayı iyileştirir (1999, s. 247). Perrin'de Eliade'ye benzer bilgiler sunmaktadır. Şamanizm'e göre, insanların başlarına gelen felaketler görünmez dünyanın varlıklarından kaynaklanır ve şaman hasta insanları sağaltmak için arbulucu görevi görmektedir (2003, s. 96). Büyücü ve büyülenen insan arasında büyü uygulaması ile bir ilişki kurulur. Hastalığın sağaltılmasında büyücü, hastalanan insan ile hastalığa sebep olan varlık arasında arbulucudur, denilebilir.

Büyü ile İnsanları Bitki veya Hayvana Dönüştürmek

Türk mitolojisinde şamanın bir hayvana dönüşme durumu söz konusudur. Hayvana dönüşmek veya hayvana dönüştürmek mitolojik bir inanıştır. Şamanın yer altı dünyasına veya gökyüzüne gidebilmesi için hayvana dönüştüğü bilinmektedir. Şaman, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasında dolaşabilmektedir ve bunu çeşitli hayvanlara dönüşerek yapmaktadır. Ayin sürecinde bir hayvanın vücuduna bürünmek, çarpılmak yani o hayvan tarafından ele geçirilmekten ziyade şamanın sihir yoluyla o hayvana dönüşmesidir (Eliade, 1999, s. 126). Masalarda büyücünün hayvana dönüşme durumu gözlenmemiştir ama büyücünün insanları hayvana veya bitkiye dönüştürme mitolojik özelliği gözlenmiştir.

Sedef Bacı masalında elinden büyücülük gelen vezirin kızı büyü yaparak üç şehzadeyi kuş haline çevirmiş. Büyü yapmanın dışında masalarda çeşitli yollarla hayvan veya bitki haline dönüşen birçok kahraman bulunmaktadır. Birçok anlatıda kahramanların hayvana veya ağaca dönüşmesi dünyada evrensel bir motiftir ve kökeni oldukça arkaiktir (İnan, 1972, s. 216). Türk masallarında kuş şekline dönüşme ile ilgili birçok motife rastlanılmaktadır ve bunların kaynağı eski Türk mitolojisine dayanmaktadır. Eski Türk inancında şaman Tanrı ile iletişime geçmek için ve gökyüzüne yükselmek için kuş donuna girmektedir. Bu mitolojik inanışın devamı masalarda insanların kuşa dönüşmesi şeklinde devam etmektedir. Soyote şamanların kıyafetlerinin

üst tarafında kısa deri şeritler ve kuş tüylerinin bulunması ve ayak uçlarında ise giydikleri çizmeye kuş ayağı görüntüsü vermek için ayak uçlarına kısa deri şeritler eklenmesi (Harva, 2015, s.407) bu durumu örneklendirmektedir.

Meğer kara vezir kızının on parmağı onu kara değil, büyücülük de geliyormuş elinden. Önce nasıl büyülemişse büyülemiş onları. Sabah sabah üç şehzadenin üçü de birer kuş olup kanatlanmasın mı? Kara yazılı bacıları neye uğradığını bilememiş. Bir gözü havada bekleyip durmuş ama ne bir kanat sesi ne bir kardeş nefesi... Cümle kuşlar yuvalarına dönmüş, onlar dönmemiş. (Boratav, 2006, s. 65).

Çiçekçi Kız ile Büyülü Karanfil masalında kötü kalpli bir büyücü delikanlıyı karanfile dönüştürmüştür. Eski Türk inancında ak ve kara şamanlar bulunmaktadır. Masalarda insanlara yardım eden büyücüler olduğu gibi kötülük yapan büyücüler de bulunmaktadır.

Kaçma, korkmana gerek yok, ben de bir insanım, demiş. Kızın şaşkınlığı geçmemiş. Ne söyleyeceğini şaşırması.

Delikanlı: Beni büyülediler. Yedi yıldır sizin bahçenizdeyim. Bütün korkum sizin bu çiçeği başkasına vermenizdi. Eğer birine verseydiniz benim hayata dönmem de söz konusu olmazdı, demiş.

Kız kendini toparlamış: Sizi kim büyüledi? Demiş.

Delikanlı: Kötü kalpli bir büyücüye yaptırıldılar. Vezirin karısı beni büyületti, demiş.

Kız tutup oğlanın elinden evine getirmiş. Babasına: Babacığım bu delikanlı bizim karanfilmiş. Onu büyülemişler. Sularken bir ses işittim. Tutunca insan oldu, demiş. (Taner, 1995, s. 113).

Fal Uygulaması ile Geçmiş ve Gelecek Hakkında Bilgi Alma

Geçmiş ve geleceğe dair bilgi edinme uygulamaları eski Türk inancından beri var olan uygulamalardır. Mitolojik dönemde şamanın gökyüzüyle iletişime geçerek geçmiş ve gelecek hakkında bilgi sahibi olduğu görülür. Geleceğe dair bilgi edinme ile ilgili mitolojik inanış günümüze doğru farklı uygulamalarla devam etmiştir. Eliade'nin Antti Aarne ve Philostratos'tan verdiği bilgilere göre, "Kuşların dilini bilen insanlar gelecek ile ilgili bilgi sahibi olurlar ve kuş dilini bilmek öteki dünyayla iletişime geçmek demektir." (1999: s. 125-126). Şamanlar, öteki dünyayla iletişime geçmek için kuş donuna girerler. Şamanların kıyafetlerine bakıldığında da bu durumu gözlemlemek mümkündür. Şamanların kıyafetlerinde kuşa benzeyen motifler bu durumu örneklendirmektedir.

Falcılık, Türk kültüründe çok eskiden beri uygulanan bir yöntemdir. Roux, Türkler arasındaki rivayetlerden elde ettiği bilgiye göre falcılığın mucidi Yafes'in oğlu Türk'tür (2011, s. 99). Türkler arasında kürek kemiği falı oldukça fazla uygulanan bir tekniktir. Kürek kemiği falına bakarak gelecek hakkında bilgi sahibi olabiliyorlardı. Fala bakma uygulaması, Hunlar döneminde dahi vardır. Hunlar özellikle bir savaşa girmeden önce fala bakmışlardır. Eberhard'dan edinilen bilgilere göre, Hiyung-nu'lar her muharebeden önce sığır ayaklarından fala bakmışlardır ve ayakların arası açık olursa uğursuz sayılmıştır (1996, s. 17). Türkler de en yaygın fal tekniği kürek kemiği falı olmuştur ama zaman içerisinde farklı araçlarla da fala bakma tekniği kullanılmıştır.

Gül Peri masalında padişahın hastalanan kızını tedavi etmek için remilci getirirler. Remil, bir çeşit kum falı uygulamasıdır fakat faldan ilmi bir yönün olması sebebiyle ayrılır. Remil atarak hem geçmiş hem de gelecek hakkında bilgi sahibi olunur. Masalda da

hastalanan kızın niçin hastalandığına dair bilgi elde etmek amacıyla remil atma uygulamasına başvurulur.

Bir gün Fes şahına derler ki: “Efendim, bir remmal getirin, buna baksın, bunda hastalık alameti yoktur. Fes şahı emreder ki: “Remmal bulun, kızımın çaresine bakın.” der, hemen uşaklar gider remmalı getirirler, bakar: “Efendim, bunda hastalık yoktur, yalnız aşk hastalığı vardır.” deyüp haber verürler (Kunos, 1998, s. 257).

Çoban Ahmet masalında Mısır padişahın kızı remil dökerek başlarına gelecek olaylar hakkında bilgi sahibi olur. “Tuva şamanları hastayı iyileştirmeye geldikleri zaman, tokmaklarını atarak fala bakıp, hastanın gelecek talihini bu yolla belirlemeye çalışırlardı.” (Beydili, 2015, s. 212). Eski Türk inanışında hastaları iyileştirmek ve fala bakmak âdetlerini şamanlar yerine getirmektedir. Eski Türklerde kürek kemiği falı, aşık kemiği falı, kırk bir taşı atarak, ateşin alevlerine bakarak çeşitli fal uygulamaları yapılmıştır.

Vezirin yolu bir daha bunun kapısına düşer. Bakar ki kadınlar üçleşmiş. Padişah der ki:

Padişahım, Ahmet Ağa kadını üçlemiş. Bunun başka bir çaresi kalmadı. Buna başka bir iş düşünmeyeceğiz, gelin bunu zehirleyelim.

O arada Mısır padişahının kızı remil döker: Padişahla vezir bizi davet, zehirli kahveler yapacaklar. Onlar bizi çağırmadan biz onları çağıralım, buraya gelsinler. (Sakaoğlu, 2002, s. 427).

Muradına Ermeyen Dilber masalında çocuğun annesini nasıl iyileştireceklerini remilciden öğrenirler. Hastalanan bir insanın hastalığının sebebini öğrenmek eski dönemlerde tamamen bir gizemdir. Bu gizemi çözmek ilmi yöntemlerle mümkün olmadığı için bu durumu çözecek, hastalığın sebebini öğrenecek tek kişi şamandır. Şaman, öteki dünyaya geçerek geçmiş ve gelecek hakkında bilgi sahibi olur ve hasta olan insanların çalınan ruhunu öteki dünyadan getirerek onları tedavi eder. Roux'nun tespitlerine göre, şaman bir hastayı tedavi etmek için çeşitli sırları öğrenmek amacıyla ruhları sorguya çeker ve gelecek hakkında bilgi sahibi olur; hastanın ruhunu kaçıran ruhları arar ve büyü aracılığıyla hastayı tedavi eder (1994, s. 51).

Padişah oğlu der ki: “Bu çok akıllı. Remilcileri getirin.” Remil attırıp bakıcılara baktırır. Onlar da: “Bu çocuk annesini görünce susar.” derler. Avcunu kimse açıp da o boncuğu kimse elinden alamaz. Padişah oğlu ata biner ve çocuğu da kucağına alıp kulübeye gider. İçeriye girip çocuk annesinin üzerine çıkınca annesi titremeye başlar. Vücudu tir tir titrer. Çocuk gider hemen annesinin ağzına boncuğu atar. Annesi boncuğu yutunca kalkar. “Eşhedü enla ilahe illallah Muhammeden Resulallah.” diyip dirilir (Seyidoğlu, 2006, s. 173-174).

Sonuç

Masallarda hastalanan insanların genelde padişahın kızı ve oğlu olduğu görülür ve burada tedavi sürecinden pek bahsedilmese de daha çok hastalığın sebebini öğrenmek için bu kişilere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Diğer bir özellik olan hayvana veya bitkiye dönüşme özelliği daha çok bir ceza aracı olarak kullanılmaktadır. Büyücün bir hayvana dönüşmesinden ziyade büyücülerin insanları bir hayvana veya bitkiye dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Fala bakma özelliğinde ise remil atma tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Padişahın kızının hastalığının sebebini öğrenmek veya gelecek hakkında bilgi sahibi olmak için büyücülerin remil attığı gözlenmiştir.

Arkaik dönemde bir esrime tekniği veya bir din olarak değerlendirilen Şamanizm inancında şamana ait birçok olağanüstü özellik bulunmaktadır ve bu olağanüstü özelliklerin bir kısmı zamanla masallarda ortadan kalkmıştır. Arkaik inançlar ile günümüz inançları arasında süreklilik gösteren bir bağ vardır ve bu bağın kurulmasında masallar gibi sözlü anlatılar önemli bir yer tutmuştur. Masallardan tespit edildiği kadarıyla şamanların bazı özellikleri büyücüler veya remilciler ile devam etmektedir. Şamanların karakteristik özellikleri masallarda hasta insanları iyileştirmek, gelecekte haber vermek ve bitki veya hayvana dönüştürmek şeklinde devam etmiştir. Şamanların ve büyücülerin ortak karakter özellikleri mitolojik bir kökene dayanır. Toplumun bilinçaltında hastalığı tedavi etmek amacıyla büyü inancının bir arketip olarak masallarda yer aldığı görülmektedir. Yine insanların hayvana veya bitkiye dönüşmesi ve dönüştürülmesi kaynağını mitolojiden alan karakteristik bir özelliktir. Masallarda insanları çeşitli hayvanlara ve bitkilere dönüştüren büyücüler kara şamanların mitolojik özelliğini masallarda devam ettirmektedir. Şaman bir kuş kılığına girerek öteki alemle iletişime geçer, geçmiş ve gelecek hakkında bilgi edinirken masallarda büyücüler fal bakarak veya remil atarak geçmiş ve gelecek hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır.

İnsanların büyü ve fala başvurmasının temel sebebi kontrol altına alamadığı olayları kontrol altına alabilmektir. İnsanoğlu başına gelen olayların bilinen yöntemlerle üstesinden gelemediğinde olağanüstü gizil güçlere ihtiyaç duymuştur. Hastalıktan kaynaklanan veya gelecekle ilgili endişelerden kaynaklanan korkularının üstesinden gelebilmek için büyü ve fal gibi uygulamalara başvurulmuştur. Büyü ve fal sayesinde endişenin yerini umut, çaresizliğin yerini güven, korkunun yerini mutluluk almaktadır. Büyü ve fal uygulamaları somut anlamda fayda sağlamasa da insanoğlu bu umuda tutunmak zorundadır. Bu uygulamaların faydalı olduğuna dair bir inancıya sahip olmak esasen en temel tedavi yöntemidir. Büyü ve falın psikolojik anlamda tedavi edici bir etkisinin olması insanlığın en eski dönemlerinden itibaren büyü ve fal uygulamasına başvurmasını sağlamıştır ve bunun örnekleri mitolojik hikâyelerden masallara kadar yansımıştır.

Kaynakça

- Aydın, M. (1995). Fal. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12, s. 134-38). İstanbul: TDV Yayınları.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Boratav, P. N. (2006). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca- Türkçe Sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Ulutuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III. Cilt*, (yay. haz. Ergun Kocabıyık). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Güney, E. C. (1992). *Masallar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harva, U. (2015). *Altay Panteonu (Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar)*, (çev. Ömer Süveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaşgarlı Mahmud (2013). *Divan-ü Lugati't-Türk Tercümesi*, (akt. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kunos, I., Radloff, W. (1998). *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stamme VIII.*, (çev. S. Sakaoglu, M. Ergun). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din*, (çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Örnek, S. V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Perrin, M. (2003). *Şamanizm*, (çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, (çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sakaoglu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2006). *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırma*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sharpe, E. J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, (çev. Ahmet Güç). Bursa: Arasta Yayınları.
- Strauss, C. L. (1983). *Din ve Büyü*, (çev. Ahmet Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- Taner, N. (1995). *Yalova Masalları*. İstanbul: Ortipa Yayıncılık.
- Tanyu, H. (1992). Büyü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 6, s. 501-506). İstanbul: TDV Yayınları.